

Ἡ ἀρχὴ τῆς Συναλληλίας ἢ Συμφωνίας (Consonantia)

ΧΡΗΣΤΟΥ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ*

«Ὁ χριστιανισμὸς ὑπῆρξε μία νέα προσέγγιση τῆς σχέσεως θεοῦ, ἀνθρώπου καὶ κόσμου στὴν πνευματικὴ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος μὲ βασικὸ ἄξονα τὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν εἴσοδο τοῦ θεοῦ στὸν κόσμον καὶ τὴν ἱστορία. Ἔτσι μορφοποιήθηκε ἕνα νέο πλαίσιο βιοθεωρίας καὶ κοσμοθεωρίας τὸ ὁποῖο σφράγισε τὸν πολιτισμὸ τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου καὶ θεμελίωσε τὸ ὄραμα τῆς χριστιανικῆς οἰκουμένης».

Τὸν Δ΄ αἰῶνα δύο συγκλίνουσες πολιτειολογικὲς θεωρίες, δηλαδὴ ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορικὴ ιδέα καὶ ἡ πολιτικὴ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας, συναντήθηκαν. Ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορικὴ ιδέα εἶχε ἀρχίσει νὰ διαμορφώνεται ἀπὸ τὸν τελευταῖο αἰῶνα π.Χ., ὅπου εἶχε ξεπεράσει τὴν κλασσικὴ ἑλληνικὴ πολιτειολογία τῆς πόλεως-κράτους πού ἦταν εὐρύτατα διαδεδομένη στὸν ἑλληνικὸ χῶρον καὶ εἶχε μεταμορφωθεῖ σὲ αὐτοκρατορία μὲ οἰκουμενικὲς προοπτικὲς, ἐπηρεασμένη καὶ ἀπὸ τὴ στωικὴ φιλοσοφία. Ὁ Ζήνων Κιτιεύς (ἀπὸ τὴν ἀρχαία πόλη Κίτιο τῆς Κύπρου) στὸ ἔργο του *Πολιτεία* πού μᾶς παραθέτει ὁ Πλούταρχος στὸ σύγγραμά του *Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου Τύχης ἢ Ἀρετῆς* ἀναφέρει: *Καὶ μὴν ἡ πολὺ θαυματομένη πολιτεία τοῦ τὴν Στωικῶν αἴρεσιν καταβαλομένου Ζήνωνος εἰς ἓν τοῦτο συντείνει κεφάλαιον, ἵνα μὴ κατὰ πόλεις μηδὲ δήμους οἰκῶμεν ἰδίους ἕκαστοι διωρισμένοι δικαίους, ἀλλὰ πάντας ἀνθρώπους ἡγώμεθα δημότας καὶ πολίτας, εἷς δὲ βίος ἢ καὶ κόσμος, ὥσπερ ἀγέλης συννόμου νόμῳ κοινῶ συντρεφομένης. Τοῦτο Ζήνων μὲν ἔγραψεν ὥσπερ ὄναρ ἢ εἶδωλον εὐνομίας φιλοσόφου καὶ πολιτείας ἀνατυπωσάμενος* «Ἐκεῖνο πάλι τὸ πολὺ θαυματομένο πολίτευμα τοῦ Ζήωνα, πού ὑπερασπίζεται τὴν ἐπιλογή τῶν Στωικῶν, συντείνει σ' αὐτὸν τὸν κεφαλαιώδη στόχο, νὰ μὴ κατοικοῦμε δηλαδὴ κατὰ πόλεις καὶ δήμους διοικούμενοι ὁ καθένας μὲ ξεχωριστοὺς νόμους, ἀλλὰ

---

* Ὁ Χρήστος Νικολόπουλος εἶναι Θεολόγος - Βυζαντινολόγος.

νά θεωρούμε όλους τούς ανθρώπους δημότες και πολίτες (μιάς πόλης) και νά υπάρχει ένας τρόπος ζωής και μία τάξη, ὅπως ένα κοπάδι πειθαρχημένο πού ζεῖ με κοινές συνήθειες. Αυτό, ὁ Ζήνων τὸ περιέγραψε σὰν ἀποτύπωση ὄνειρου ἢ εἰδώλου φιλοσοφικῆς εὐνομίας καὶ διακυβέρνησης». Ὁ ἰδρυτὴς δηλαδή τοῦ Στωικισμοῦ Ζήνων ἀπέκρουε τὴν ἰδέα ὀργάνωσης ἑνὸς κόσμου διαιρεμένου σὲ πολιτεῖες καὶ σὲ λαούς, πού ὁ καθένας τους νά ἔχει ἰδιαίτερους νόμους καὶ νά βλέπει στὸν ἄλλο ἕνα ξένο καὶ ἕναν ἐχθρό. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι συμπολίτες τῆς πολιτείας τοῦ Δία, πρέπει νά ζοῦν ἑνωμένοι κάτω ἀπὸ ἕνα κοινὸ νόμο, ὅπως ἕνα κοπάδι πού τὸ ὀδηγεῖ ὁ ἴδιος βοσκός. Ἡ Καθηγήτρια Μυρτῶ Δραγώνα-Μοναχοῦ πιστεύει ὅτι «ὁ κοσμοπολίτης νιώθει πρωταρχικά “πολίτης τοῦ κόσμου”, μέλος τῆς παγκόσμιας κοινότητος, τῆς “Κοσμοπόλης”. Ὁ κοσμοπολίτης δὲν θεωρεῖ τὴ γλῶσσα, τὸ χρῶμα τοῦ δέρματος, τὴ θρησκεία καὶ γενικὰ τίς πολιτισμικὲς παραδόσεις διαχωριστικὲς γραμμὲς τῆς “κοινότητος τῶν λογικῶν”. Κοινὰ ἰδεώδη, κοινὲς ἀρχὲς καὶ ἀξίες με τούς συνανθρώπους του ἀποτελοῦν τὸν ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς ἔνταξης του στὸ “σύστημα” αὐτό. Ὁ κοσμοπολίτης ἀντιστρατεύεται μόνο τὸν ἀκραῖο ἐθνικισμὸ καὶ τοπικισμὸ καὶ ὄχι τὸν πατριωτισμὸ, ἐφόσον κομβικὸ στοιχεῖο τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ εἶναι ὁ σεβασμὸς τῆς διαφορετικότητος». Στὴν συνέχεια ὁ Ζήνων ἀνέφερε ὅτι ὁ ἄρχοντας θὰ κυβερνᾷ ὅπως ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, δηλαδή «ὡς κοινὸς κυβερνήτης καὶ συμφιλιωτὴς ὄλων... συνενώνοντας σὲ ἕνα τὰ πάντα, ἀναμειγνύοντας τὸν τρόπο ζωῆς καὶ τὰ ἦθη καὶ τούς γάμους καὶ τίς συνήθειες, ὅπως σὲ κρατῆρα ἀγάπης, καθόρισε ὅλοι νά θεωροῦν ὡς πατρίδα τὴν οἰκουμένη καὶ ὡς ἀκρόπολη καὶ φρουρὰ τὸ στρατόπεδο καὶ ὡς συγγενεῖς τούς ἐνάρετους καὶ ὡς ἀλλόφυλους τούς κακούς». Στὴν οἰκουμενικὴ αὐτοκρατορία τῶν Στωικῶν οἱ πολίτες θὰ ἐνσάρκωναν τὸ ἰδανικὸ πρότυπο τοῦ σοφοῦ καὶ δίκαιου πολίτη, ὁ δὲ ἄρχοντας θὰ κυβερνοῦσε με σοφία, δικαιοσύνη καὶ φιλανθρωπία κατὰ τὸ πρότυπο τῆς διακυβέρνησης τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸ τῶν θεῶν. Ὡς πηγὴ τῆς ἐπίγειας βασιλικῆς ἐξουσίας προβαλλόταν ὁ ἀρχηγὸς τῶν θεῶν, ὁ Δίας.

Ἡ μορφοποίηση τῆς πολιτικῆς θεολογίας τῆς Ἐκκλησίας ἄρχισε ἀπὸ τὸν ἀπόστολο Παῦλο, ὁ ὁποῖος στὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴ κατηγορηματικὰ ἀναφέρει: *πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω. Οὐ γὰρ ἔστιν ἐξουσία εἰ μὴ ὑπὸ Θεοῦ· αἱ δὲ οὗσαι ἐξουσίαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμένα εἰσίν. Ὡστε ὁ ἀντιπασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες ἑαυτοῖς κρῖμα λήφονται. Οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῶν κακῶν. Θέλεις δὲ μὴ φοβεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν; Τὸ ἀγαθὸν ποιεῖ, καὶ ἔξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς· Θεοῦ γὰρ διάκονος ἐστὶ σοι εἰς τὸ*

ἀγαθόν. Ἐάν δὲ τὸ κακὸν ποιῆς, φοβοῦ· οὐ γὰρ εἰκῆ τὴν μάχαιραν φορεῖ, Θεοῦ γὰρ διάκονος ἐστὶν εἰς ὀργήν, ἔκδικος τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι. Διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργήν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φόρους τελεῖτε· λειτουργοὶ γὰρ Θεοῦ εἰσὶν εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες. Ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν. Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλητε εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους, ὃ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον νόμον πεπλήρωκε (Ρωμ. 13. 1-8). Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ τῆς “πολιτικῆς θεολογίας” τοῦ ἀποστόλου Παύλου διδάσκει ὅτι οἱ πιστοὶ θὰ πρέπει νὰ ὑποτάσσονται στοὺς πολιτικούς ἄρχοντες, τῶν ὁποίων ἡ ἐξουσία εἶναι ἐκ Θεοῦ, γιὰ λόγους συνείδησης καὶ ὄχι ἀπὸ φόβο. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία εἶναι ὄργανο τοῦ Θεοῦ καὶ ὑπηρετεῖ τὸ θεῖο σχέδιο γιὰ τὸν κόσμον καὶ ἡ πληρωμὴ τῶν φόρων εἶναι θεμιτὴ. Ὁ ἀντίθετος στὴν πολιτικὴ ἐξουσία εἶναι ἀντίθετος στὶς διαταγὰς τοῦ Θεοῦ. Ὁ ὑπάκουος πολίτης δὲν χρειάζεται νὰ φοβᾶται τὸν πολιτικὸ ἄρχοντα, ὁ ὁποῖος εἶναι ὑπηρετὴς τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸ καλὸ τῆς κοινωνίας. Ἀκολουθῶς, στὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆ, ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἀναφέρει: Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ ὑπέικετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν ὡς λόγον ἀποδώσοντες· ἵνα μετὰ χαρᾶς τοῦτο ποιῶσι καὶ μὴ στενάζοντες· ἄλυσιτελές γὰρ ὑμῖν τοῦτο (Ἑβρ. 13. 17). Ὁ Χριστιανὸς λοιπὸν ὀφείλει νὰ ὑπακούει τοὺς πολιτικούς ἄρχοντες, οἱ ὁποῖοι ἀγρυπνοῦν γιὰ τὶς ψυχὰς ὄλων τῶν πιστῶν, ἐνῶ ἐκτελοῦν τὰ καθήκοντά τους μὲ χαρὰ καὶ ὄχι μὲ γογγυσμό. Ἐπιπλέον, ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ Χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ἀγαπᾶ καὶ νὰ προσεύχεται γιὰ τοὺς πάντες, φίλους καὶ ἐχθρούς, ἐπομένως καὶ γιὰ τοὺς πολιτικούς ἄρχοντες του: παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχάς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων, ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων, ἵνα ἡρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι (Τιμ. Α' 2. 1-2). Σὲ πλήρη συμφωνία μὲ τὸν ἀπόστολο Παῦλο βρισκεται καὶ ὁ ἀπόστολος Πέτρος, ἀφοῦ καὶ ὁ ἴδιος προτρέπει τοὺς πιστοὺς νὰ ὑποταχθοῦν μὲ πλήρη ἐλευθερία στὴν πολιτικὴ ἐξουσία, εἴτε αὐτὴ πρόκειται γιὰ βασιλιάδες, εἴτε γιὰ τοπικούς ἡγεμόνες (διοικητὲς ἐπαρχιῶν). Μόνο τὸν Θεὸ πρέπει νὰ φοβοῦνται, ἐνῶ οἱ ἄρχοντες πρέπει νὰ τιμοῦνται ἀλλὰ ὄχι νὰ προσκυνοῦνται: Ὑποτάγητε οὖν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει διὰ τὸν Κύριον, εἴτε βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι, εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν, ἔπαινον δὲ ἀγαθοποιῶν· ὅτι οὕτως ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἀγαθοποιοῦντας φιμοῦν τὴν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν· ὡς ἐλεύθεροι, καὶ μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ὡς δοῦλοι Θεοῦ. Πάντας τιμήσατε, τὴν ἀδελ-

φόρητα ἀγαπάτε, τὸν Θεὸν φοβεῖσθε, τὸν βασιλέα τιμᾶτε (Πέτρο. Α΄ 2. 13-17). Σὲ περίπτωση ὅμως ποὺ οἱ πολιτικοὶ νόμοι συγκρούονται μὲ τοὺς θεῖους νόμους, ὁ πιστὸς πρέπει νὰ ὑπακούει τῇ βουλῇ τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἀπόστολος Πέτρος καὶ οἱ ὑπόλοιποι ἀπόστολοι συλλήφθηκαν ἐπειδὴ παρακοῦσαν τὴ διαταγὴ τοῦ ἀρχιερέα τῶν Ἑβραίων καὶ συνεχίσαν νὰ διαδίδουν τὴν ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου. Ὁ Πέτρος τότε, ἐκ μέρους ὄλων τῶν ἀποστόλων, εἶπε στὸ συνέδριο ὅτι χωρὶς νὰ ἀμφισβητεῖ καθόλου τὴν ὑποχρέωση ὑπακοῆς στὴν ἐξουσία τοῦ συνεδρίου, ἦταν ἀδύνατον νὰ τοὺς θεωρήσει ἀνώτερους ἀπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ Θεοῦ ἀφοῦ: *πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις* (Πραξ. 5. 29). Οἱ Χριστιανοὶ δὲν πρέπει νὰ ἐφαρμόζουν τὸν πολιτικὸ νόμο, ἐὰν συγκρούεται μὲ τὸν νόμο τοῦ Θεοῦ.

Αὐτὴ ἡ πολιτικὴ θεολογία τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας καλλιεργήθηκε μὲ συνέχεια καὶ συνέπεια ἀπὸ τοὺς μεγάλους Πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς τοῦ Δ΄ καὶ Ε΄ αἰώνα, ὅπως τὸν Εὐσέβιο Καισαρείας (265-340), τὸν Ὅσιο Κορδοῦης (256-358), τὸν Βασίλειο Καισαρείας (330-379), τὸν Γρηγόριο Ναζιανζηνό (329-390), τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο (349-407), τὸν Ἀκάκιο Ἀμίδης (+450), τὸν Ἰσίδωρο Πηλουσιώτη (370-435), τὸν Θεοδώρητο Κύρου (393-457), τὸν Ἀγαπητὸ Διάκονο (+450) καὶ ἄλλους.

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ὑπῆρξε ὁ πρῶτος βυζαντινὸς αὐτοκράτορας ὁ ὁποῖος ἄσκησε τὴ θεοδώρητη αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία σύμφωνα μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὸν πατέρα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Εὐσέβιο Καισαρείας, ὁ αὐτοκράτορας τὸν μέγαν βασιλέα (Θεό) ἀνυμνεῖ συνησθημένος *εὖ μάλα τοῦ τῆς βασιλείας αἰτίου*. Στὴ συνέχεια, στὸ ἔργο του *Εἰς Κωνσταντῖνον τὸν βασιλέα Τριακονταετηρικὸς εἶναι κατηγορηματικὸς* ὅτι ὁ φίλος τοῦ Θεοῦ, αὐτοκράτορας, ἔχει τὴν εἰκόνα τῆς θείας βασιλείας στὸ πρόσωπό του, ἐνῶ κατὰ μίμηση τοῦ Ἰησοῦ κατευθύνει τὴν κυβέρνηση ὄλων τῶν ἐπιγείων μὲ ἀποτέλεσμα νὰ κυριαρχεῖ πάνω στὴ γῆ γιὰ πολλὰ χρόνια. Ὁ αὐτοκράτορας *οἶά τις ὑποφῆτης τοῦ Θεοῦ Λόγου πᾶν γένος ἀνθρώπινον ἐπὶ τὴν τοῦ κρείττονος ἀνακαλεῖται γνῶσιν*. Θὰ πρέπει νὰ μιμηθεῖ τὴν θεία φιλανθρωπία μὲ *πράξει βασιλικαῖς* καὶ νὰ ἀφωσιωθεῖ ὀλοκληρωτικὰ σὲ αὐτήν. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ μέγιστη θυσία ποὺ πρέπει νὰ προσφέρει ὁ αὐτοκράτορας, νὰ παρουσιάσει στὶς ψυχὰς τῶν ποιμνιομένων προβάτων τὴ γνώση καὶ τὴν εὐσέβεια. Στὴ συνέχεια ἀφοῦ στολιστεῖ *τῆς οὐρανοῦ βασιλείας εἰκόνη, ἄνω βλέπων κατὰ τὴν ἀρχέτυπον ἰδέαν τοὺς κάτω διακυβερνῶν ἰθύνει... ὁ Θεὸς ἐστὶ βασιλείας αὐτῆς ἀρχῆς τε πάσης καὶ ἐξουσίας καθηγεμών... ἔνθεν (προέρχεται) ἀνθρώπῳ βασιλείας ἰσχύς*. Εἶναι σημαντικό νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, στὸ *Λόγος τῶ τῶν*

ἀγίων συλλόγω, δέχεται ὅτι: ἡ ὑπηρεσία (μου) ἐξ ἐπιρροίας Θεοῦ τὴν ἀρχὴν ἔχει. Οἱ δύο συγκλίνουσες λοιπὸν πολιτειολογικὲς θεωρίες, δηλαδή ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορικὴ ἰδέα καὶ ἡ πολιτικὴ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας συναντήθηκαν, γιὰ πρώτη φορά, στὸ πρόσωπο τοῦ ἰδρυτῆ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ συνέθεσαν τὸ νέο περιεχόμενο τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας. Μέσα στὰ πλαίσια αὐτὰ ὁ αὐτοκράτορας ὀριζόταν ὡς ὑπεύθυνος καὶ γιὰ τὴν περιφρούρηση τῆς τάξεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, ἐνῶ συγκαλοῦσε τὶς οἰκουμενικὲς συνόδους καὶ ἔλεγχε τὴν πλήρωση τῶν πατριαρχικῶν θρόνων καὶ τῶν μητροπολιτικῶν ἐδρῶν.

Ὁ Ἰουστινιανὸς (527-565) ὑπῆρξε ὁ πρῶτος αὐτοκράτορας ὁ ὁποῖος ὀλοκλήρωσε καὶ ἀποτύπωσε στὸ νομοθετικὸ του ἔργο (Νεαρὰ ΣΤ', ΡΘ', ΡΛΖ') τὴν ἁρμονικὴ καὶ ἰσορροπηθεσμικὴ σύνθεση τῆς πολιτικῆς θεωρίας τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ΣΤ' Νεαρὰ ἀποτύπωσε ἐπίσημα καὶ δεσμευτικὰ: *Μέγιστα ἐν ἀνθρώποις ἐστὶ δῶρα Θεοῦ παρὰ τῆς ἄνωθεν δεδομένα φιλανθρωπίας Ἱερωσύνη τε καὶ Βασιλεία, ἡ μὲν τοῖς θεοῖς ὑπηρετούμενη, ἡ δὲ τῶν ἀνθρωπίνων ἐξάρχουσα τε καὶ ἐπιμελομένη, καὶ ἐκ μιᾶς τε καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ἑκατέρωτα προοῖουσα, καὶ τὸν ἀνθρώπινον κατακοσμοῦσα βίον. Ὡστε οὐδὲν οὕτως ἂν εἴη περισπούδαστον βασιλεῦσιν ὡς ἡ τῶν ἱερέων σεμνότης, εἶγε καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἐκείνων ἀεὶ τὸν Θεὸν ἱκετεύουσιν. Εἰ γὰρ ἡ μὲν ἄμειπτος εἶη πανταχόθεν καὶ τῆς πρὸς Θεὸν μετέχοι παρρησίας, ἡ δὲ ὀρθῶς τε καὶ προσηκόντως κατακοσμοῖ τὴν παραδοθεῖσαν αὐτῇ πολιτείαν, ἔσται συμφωνία τις ἀγαθῆ, πᾶν εἴ τι χρηστὸν τῷ ἀνθρώπινῳ χαριζομένη γένει... Καλῶς δὲ ἂν ἅπαντα πράττοιτο καὶ προσηκόντως, εἴπερ ἡ τοῦ πράγματος ἀρχὴ γένοιτο πρόεπουσα καὶ φίλη Θεῷ. Τοῦτο δὲ ἔσσεσθαι πιστεύομεν, εἴπερ ἡ τῶν ἱερῶν κανόνων παρατήρησις φυλάττοιτο, ἦν οἱ τε δικαίως ὑμνούμενοι καὶ προσκυνητοὶ καὶ αὐτόπται καὶ ὑπηρεταὶ τοῦ θεοῦ λόγου παραδεδώκασιν Ἀπόστολοι καὶ οἱ ἅγιοι Πατέρες ἐφύλαξάν τε καὶ ὑψηγήσαντο... (ΣΤ' Νεαρὰ, Προοίμιον).* Οἱ δύο ἐξουσίες, ἡ ἱερωσύνη καὶ ἡ βασιλεία, ἔχουν θεία προέλευση δηλαδή, κοινὴ πρωτογενῆ πηγὴ καὶ κοινὴ ἀναφορὰ, τὸν ἄνθρωπο, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ βρισκονται σὲ ἀντίθεση ἢ σύγκρουση δι' ἀμφοτέρων ὁ θεὸς τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν οἰκονομεῖ. Καθεμιὰ ἔχει χρεὸς νὰ σέβεται τὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ χαρακτήρα καὶ τὴ διαφορὰ τῶν μέσων τῆς ἄλλης, ἀφοῦ ἡ ἱερωσύνη ὑπηρετεῖ τὰ θεῖα ἐνῶ ἡ βασιλεία τὶς ἀνθρώπινες δραστηριότητες, γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἀποστολῆς τῆς. Ὁ Ἰουστινιανὸς θέλησε στὴ ΡΘ' Νεαρὰ νὰ δείξει ξεκάθαρα ὅτι καὶ οἱ δύο θεοδώρητες ἐξουσίες βοηθᾶνε τὸ ἔργο τῆς πολιτείας: *μίαν ἡμῖν εἶναι βοήθειαν ἐπὶ παντὶ τῷ τῆς ἡμετέρας πολιτείας τε καὶ βασιλείας βίῳ, τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα πιστεύομεν, εἰδό-*

τες ὅτι τοῦτο ἡμῖν καὶ τὴν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν τῆς βασιλείας δίδωσι σωτηρίαν. Μὲ τὴν ΡΛΑ΄ Νεαρά τὸ κανονικὸ δίκαιο τῆς ἐκκλησίας ἐνσωματώθηκε μέσα στὸ πολιτειακὸ δίκαιο: *Θεσπίζομεν τοίνυν τάξιν νόμων ἐπέχειν τοὺς ἐκκλησιαστικούς Κανόνας, τοὺς ὑπὸ τῶν ἁγίων τεσσάρων Συνόδων ἐκτεθέντας ἢ βεβαιωθέντας, τούτέστι τῆς ἐν Νικαίᾳ τῶν τη΄ καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῶν ἁγίων ρν΄ Πατέρων καὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ πρώτης ἐν ἧ̅ Νεστορίου κατεκρίθη καὶ τῆς ἐν Καλχηδόνι, καθ΄ ἣν Εὐτυχῆς μετὰ Νεστορίου ἀνεθεματίσθη. Τῶν γὰρ προειρημένων ἁγίων δ΄ Συνόδων καὶ τὰ δόγματα καθάπερ τὰς θείας γραφὰς δεχόμεθα καὶ τοὺς κανόνας ὡς νόμους φυλάττομεν.* Τὸ ἴδιο ἐπαναλαμβάνεται ἀργότερα καὶ στὸ νομοθετικὸ ἔργο Βασιλικά τῆς Μακεδονικῆς Δυναστείας: *Θεσπίζομεν τοίνυν τάξιν νόμων ἐπέχειν τοὺς ἐκκλησιαστικούς Κανόνας, τοὺς ὑπὸ τῶν ἁγίων ἑπτὰ Συνόδων ἐκτεθέντας ἢ βεβαιωθέντας [...] τῶν γὰρ προειρημένων ἁγίων Συνόδων τὰ δόγματα καθάπερ τὰς θείας Γραφὰς δεχόμεθα καὶ τοὺς Κανόνας ὡς νόμους φυλάττομεν.* Ἐνῶ στὴ ΡΛΖ΄ Νεαρά διακήρυξε τὴν ὑπεροχὴ τῆς αὐθεντίας τῶν ἱερῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῶν νόμων τῆς πολιτείας. Τὸ Βυζάντιο, μὲ ὅλα τὰ παραπάνω, ἔδειξε σύμφωνα μὲ τὸν Καθηγητὴ Θεολογίας κ. Φειδά, ὅτι ἐντάχθηκε πλήρως στὴ θεοκεντρικὴ κοσμοθεωρία καὶ βιοθεωρία τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ στὴν ἰδέα τῆς οἰκουμενικῆς χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας ἀναλάμβανε πλέον ὡς ἀποστολὴ ὄχι μόνο νὰ κυβερνήσει σύμφωνα μὲ τὸ θεῖο νόμο ἀλλὰ καὶ νὰ διαδόσει τὴ χριστιανικὴ πίστη καὶ στοὺς μὴ χριστιανούς. Τὴ μοναδικότητα αὐτὴ τὴν εἶχε μόνο αὐτός, γι΄ αὐτὸ καὶ ὁ τίτλος του δὲν μπορούσε νὰ ἐκχωρηθεῖ σὲ ἡγεμόνα ἄλλου βασιλείου. Ἔτσι ἐξηγεῖται ὅτι ἡ στέψη στὴ Ρώμη τοῦ Φράγκου ἡγεμόνα Καρόλου (Καρλομάγνος) τὸ 800 ἀπὸ τὸν πάπα Λέοντα Γ΄ (795-816) σὲ αὐτοκράτορα δὲν εἶχε ἔννομο ἀποτέλεσμα γιὰ τοὺς Βυζαντινούς. Ὁ Κάρολος ἀπὸ ἀπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου μόνο ὡς ἀνταπαιτητῆς μπορούσε νὰ ἐκκλησθεῖ. Ἐπιπλέον ὁ ἴδιος ὁ Φράγκος ἡγεμόνας θὰ πρέπει νὰ γνωρίζε τις δύο συγκλίνουσες πολιτειολογικὲς θεωρίες τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, γι΄ αὐτὸ καὶ ἐμφανιζόταν διστακτικὸς νὰ ὀνομάσει τὸν ἑαυτό του μόνο Imperator ἀλλὰ μετὰ τὸν τίτλο αὐτὸ προσέθετε καὶ τὸ Romanum gubernans imperium.

Ἔτσι γεννήθηκε ἡ Ἀρχὴ τῆς Συναλληλίας ἢ Συμφωνίας (Consonantia), δηλαδή ἡ ἀρμονικὴ, ἰσόρροπη καὶ ἰσότιμη μὲ κοινὴ ἀποστολὴ σύζευξη τῶν δύο ἐξουσιῶν. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἀπέτελεσε τὸ θεσμικὸ κριτήριον γιὰ τὸν ἀλληλοέλεγχον τῶν δύο ἐξουσιῶν μὲ βάση τὸ κατὰ θεῖα βούληση ἰδιαίτερο περιεχόμενο τῆς ἀποστολῆς καθεμιάς ἀπὸ τις δύο ἐξουσίες. Αὐτὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀμετακίνητη καταστατικὴ βάση τῆς ὑπερχιλιετοῦς πολιτικῆς ἰδεολογίας τοῦ Βυζαντίου. Αὐτὴ ἢ

πολιτική ιδεολογία παρέμεινε και στο τέλος του ΙΔ΄ αιώνα, σε μία περίοδο ἐδαφικής και οικονομικής παρακμῆς του Βυζαντίου, ὅπου ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀντώνιος Δ΄ σὲ ἐπιστολή του πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Ρωσίας Βασίλειο Α΄ (1395) ἀνέφερε: οὐδὲν οὖν ἔστι καλόν, υἱέ μου, ἵνα λέγῃς ὅτι Ἐκκλησίαν ἔχομεν, οὐχὶ Βασιλέα· οὐκ ἔστι δυνατόν εἰς τοὺς χριστιανούς Ἐκκλησίαν ἔχειν καὶ Βασιλέα οὐκ ἔχειν. Ἡ γὰρ Βασιλεία καὶ ἡ Ἐκκλησία πολλὴν ἔνωσιν καὶ κοινωνίαν ἔχει καὶ οὐκ ἔστι δυνατόν ἀπ' ἀλλήλων διαιεθῆναι.

Παρὰ τὴν αὐτοτέλεια καὶ τὴν αὐτοδυναμία τῶν δύο αὐτῶν ἐξουσιῶν, ὡστόσο ἦταν καὶ οἱ δύο ἀλληλέγγυα ὑπεύθυνες γιὰ τὸν ἔλεγχο, καὶ σύμφωνα μὲ τὴν θεία βούληση, τῆς ἐπιλογῆς τῶν φορέων ἐκατέρας ἐξουσίας σὲ κάθε ἐποχῇ. Γι' αὐτὸ τόσο ὁ αὐτοκράτορας ὅσο καὶ ὁ Οἰκουμενικὸς πατριάρχης ὑποχρεώονταν νὰ προσφέρουν, ἀντίστοιχα, κατὰ τὴν ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας, ρητὲς καὶ θεσμικὰ κατοχυρωμένες σχετικὲς ἐγγυήσεις πρὸς τὸν φορέα τῆς ἄλλης ἐξουσίας. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Ρωμαῖο αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος στεφόταν ἀπὸ ἕναν ἀνώτερο Ρωμαῖο ἀξιωματοῦχο, ὁ Βυζαντινὸς αὐτοκράτορας στεφόταν μετὰ τὰ μέσα τοῦ Ε΄ αἰῶνα ἀπὸ τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Πρῶτος στέφθηκε ὁ Μαρκιανὸς (450) ἢ κατὰ ἄλλους ὁ Λέοντας Α΄ (457).

Ἡ στέψη τοῦ αὐτοκράτορα γινόταν στὸ Ἑβδομο καὶ μετὰ στὸ ναὸ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Ὁ πατριάρχης ἐνεργοῦσε τὴ στέψη ὡς φορέας τῆς ἐτέρας θεοδωρητῆς ἐξουσίας. Λάμβανε τὸ αὐτοκρατορικὸ στέμμα, πού ἔφεραν οἱ διάκονοι ἀπὸ τὸ Ἅγιο Βῆμα, τὸ εὐλογοῦσε καὶ τὸ ἐπέθετε στὴν κεφαλὴ τοῦ αὐτοκράτορα μὲ τὴν ἐκφώνηση «ἄξιος» τὴν ὁποία ἐπαναλάμβανε ὁ λαός. Ὅλα αὐτὰ γίνονταν ἀφοῦ ὁ αὐτοκράτορας εἶχε ἀπαγγεῖλει ἐνώπιον τοῦ πατριάρχη, τῶν ἐπισκόπων, τοῦ λοιποῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τὴν καθιερωμένη ὁμολογία πίστεως. Αὐτοκράτορας λοιπὸν δὲν μποροῦσε νὰ ἐκλεγεῖ ἕνας αἰρετικός.

Ἀνάλογες ἐξουσίες εἶχε καὶ ὁ αὐτοκράτορας γιὰ τὴν πρόβληση τοῦ πατριάρχη. Ἡ πατριαρχικὴ σύνοδος ἐξέλεγε τρεῖς ὑποψήφιους ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ αὐτοκράτορας ἐπέλεγε τὸν Οἰκουμενικὸ πατριάρχη. Ἡ ἀναγόρευση γινόταν στὸ Ἱερὸ Παλάτι, παρουσία τοῦ αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος ἐπέδιδε καὶ τὸ δικανικὸ μὲ τὴν ἐκφώνηση ἢ Ἁγία Τριάς, ἢ τὴν βασιλείαν ἡμῶν δωρησαμένη, προβάλλεται σὲ ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸν πατριάρχη.

Τάσεις ὑπέρβασης τῶν θεσμοθετημένων, ἀπὸ τὴν Ἀρχὴ τῆς Συναλληλίας, ὁρίων στὶς σχέσεις τῶν δύο ἐξουσιῶν ἦταν βέβαια συνηθισμένες στὴ βυζαντινὴ περίοδο ἀπὸ τοὺς φορεῖς καὶ τῶν δύο ἐξουσιῶν. Οἱ περιστασιακὲς ὁμως αὐθαιρεσίες πού προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τοὺς φορεῖς τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ὄχι

μόνο δὲν ὑπερίσχυαν ἀλλὰ καὶ δὲν μετατόπιζαν τὴ θεσμικὴ βάση τῆς σχέσεως τῶν δύο ἐξουσιῶν. Ὑπερασπιστὴς τῶν καθιερωμένων ὁρίων τῶν δύο ἐξουσιῶν ἦταν ὁ ἴδιος ὁ λαὸς τῆς αὐτοκρατορίας, μὲ ἐπικεφαλὴ τὸν κληρὸ καὶ τὸν μοναχισμό τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ τάση τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων, νὰ ἀπορροφήσουν τὴν ἱερατικὴ στῆν βασιλικὴ ἐξουσία καὶ νὰ ἐπιβάλουν μία ἰδιότυπη μορφή καισαροπατικῶν ἀντιλήψεων μὲ ἔκδηλες θεοκρατικὲς προεκτάσεις, ἀπέτυχε. Ἡ διακήρυξη τοῦ Λέοντα Γ΄ ὅτι *βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς εἰμὶ* καὶ ὅτι ὁ Θεὸς τὸ κράτος τῆς βασιλείας ἐγχειρίσας ἡμῖν ὡς ἠυδόκησε...κατὰ Πέτρον τὴν κορυφαιστάτην τῶν ἀποστόλων ἀκρότητα ποιμαίνειν ἡμᾶς ἐκέλευσε τὸ πιστότατον ποιμνιον προκάλεσε τὶς ὀξύτατες ἀντιδράσεις τῆς Ἐκκλησίας σὲ ὀλόκληρη τὴν εἰκονομαχικὴ περίοδο. Ἡ βασιλικὴ ἐξουσία διακήρυξε μὲ ἐπιμονὴ στῆν Ἐκκλησία τὴν αὐτάρκειά της γιὰ τὴν αὐθαίρετη ρύθμιση δογματικῶν ζητημάτων. Γι' αὐτὸ καὶ ἦταν τελείως ἀντίθετη σὲ κάθε πρόταση σύγκλισης οἰκουμενικῆς συνόδου γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τῆς προσκύνῃσης τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Οἱ εἰκονόφιλοι ἀπέρριψαν τὴ διακήρυξη τοῦ Λέοντα μὲ τὴν ἀναγωγὴ τῆς στῆ νομοθεσία τῆς ΣΤ΄ Νεαρᾶς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Εἶναι κοινὴ ἡ πατερικὴ διακήρυξη ὅτι «ἄλλοι οἱ ὄροι τῆς βασιλείας καὶ ἄλλοι οἱ ὄροι τῆς ἱερωσύνης».

Ἡ σύγκυση μεταξύ τῆς θεοδώρητης πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ φορέα τῆς, κατὰ τὴ διάρκειά τῆς Εἰκονομαχίας, ἔπρεπε νὰ λυθεῖ μὲ τὴν προέκταση τῆς ΣΤ΄ Ἰουστινιανίας Νεαρᾶς καὶ στοὺς φορεῖς τῶν δύο ἐξουσιῶν. Ἀποδείχτηκε λοιπὸν ἀναγκαία ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς θεωρητικῆς ἀρχῆς μὲ νομοθετικὴ κατοχύρωση. Ἡ Ἐπαναγωγὴ ἢ Εἰσαγωγὴ τοῦ Νόμου κάλυψε αὐτὴ τὴν ἀναγκαιότητα γιὰ τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πατριάρχη μὲ τὸ νὰ περιγράφει μὲ σαφήνεια τὶς ὑποχρεώσεις τῶν δύο φορέων: *Περὶ Βασιλέως: Κεφ. Α'. Βασιλεὺς ἐστὶν ἔννομος ἐπιστασία, κοινὸν ἀγαθὸν πᾶσι τοῖς ὑπηκόοις, μῆτε κατὰ ἀντιπάθειαν τιμωρῶν, μῆτε κατὰ προσπάθειαν ἀγαθοποιῶν, ἀλλ' ἀνάλογος τις ἀγωνοθέτης τὰ βραβεῖα παρεχόμενος. Β'. Σκοπὸς τῶ βασιλεῖ τῶν τε ὄντων καὶ ὑπαρχόντων δυνάμεων δι' ἀγαθότητος ἢ φυλακῆ καὶ ἀσφάλεια, καὶ τῶν ἀπολωλότων δι' ἀγρόπνου ἐπιμελείας ἢ ἀνάληψις, καὶ τῶν ἀποντων διὰ σοφίας καὶ δικαίων τροπαίων καὶ ἐπιτηδεύσεων ἢ ἀνάκτησις.... Ὑπόκειται ἐκδικεῖν καὶ διατηρεῖν ὁ βασιλεὺς πρῶτον μὲν πάντα τὰ ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ γεγραμμένα, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ παρὰ τῶν ἑπτὰ ἁγίων Συνόδων δογματισθέντα, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐγκεκριμένους ρωμαϊκοὺς νόμους. Ε'. Ἐπισημότητα ἐν ὀρθοδοξίᾳ καὶ εὐσεβείᾳ ὀφείλει εἶναι ὁ βασιλεὺς, καὶ ἐν ζήλῳ θεῖῳ διαβόητος... ΣΤ'. Τὰ τοῖς παλαιοῖς νομοθετηθέντα τὸν βασιλέα δεῖ ἐρμηνεύειν, καὶ ἐκ τῶν ὁμοίων τέμνειν τὰ περὶ ὧν οὐ κεῖται νόμος. Ζ'. Ἐν τῇ τῶν νόμων ἐρμηνείᾳ δεῖ καὶ τῇ συνηθείᾳ προσέχειν τῆς πόλεως, τὸ δὲ*

παρὰ κανόνας εἰσαγόμενον οὐκ ἔῃται πρὸς ὑπόδειγμα. *Η'*. Φιλαγάθως δεῖ τοὺς νόμους ἐρμηνεύειν τὸν βασιλέα· ἐν γὰρ τοῖς ἀμφιβόλοις τὴν φιλόκαλον ἐρμηνείαν προσιέμεθα.

Ἐπίσης ἡ “Ἐπαναγωγή” ἀναφέρει γιὰ τὸν Πατριάρχη: *Περὶ Πατριάρχου: Κεφ. Α'*. Πατριάρχης ἐστὶν εἰκὼν ζῶσα Χριστοῦ καὶ ἔμψυχος, δι' ἔργων καὶ λόγων χαρακτηρίζουσα τὴν ἀλήθειαν... *Β'*. Τέλος τῷ πατριάρχει ἢ τῶν καταπεπιστευμένων αὐτῷ ψυχῶν σωτηρία, καὶ τὸ ζῆν μὲν Χριστῷ, ἐσταυρῶσθαι δὲ τῷ κόσμῳ. *Δ'*. Ἴδια πατριάρχου τὸ εἶναι διδακτικόν, τὸ πρὸς πάντας ὑψηλοῦς τε καὶ ταπεινοῦς ἀστενοχωρήτως ἐξισοῦσθαι, καὶ πρᾶον μὲν εἶναι ἐν δικαιοσύνῃ, ἐλεγκτικὸν δὲ πρὸς τοὺς ἀπειθοῦντας, ὑπὲρ δὲ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἐκδικήσεως τῶν δογμάτων λαλεῖν ἐνώπιον βασιλέως καὶ μὴ αἰσχύνεσθαι... *Η'*. Τῆς Πολιτείας ἐκ μερῶν καὶ μορίων ἀναλόγως τῷ ἀνθρώπῳ συνισταμένης, τὰ μέγιστα καὶ ἀναγκαιότατα μέρη Βασιλεύς ἐστι καὶ Πατριάρχης· διὸ καὶ ἡ κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα τῶν ὑπηκόων εἰρήνη καὶ εὐδαιμονία βασιλείας ἐστι καὶ ἀρχιερωσύνης ἐν πᾶσιν ὁμοφροσύνη καὶ συμφωνία.

Ὁ βυζαντινὸς λοιπὸν αὐτοκράτορας κατεῖχε τὴ νομοθετικὴ, τὴ δικαστικὴ καὶ τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία. Ὅλες οἱ ἐξουσίαι αὐτὲς ἔπρεπε νὰ ἀσκοῦνται α) σύμφωνα μὲ τὸ θεῖο νόμο καὶ β) μὲ πνεῦμα δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας. Ὁ Θεοφάνης ὁ Ὁμολογητὴς ἀναφέρει στὴ *Χρονογραφία* του τὸ ἐξῆς ἐνδεικτικὸ, γιὰ τὴν σπουδαιότητα ποὺ ἔδινε ὁ λαὸς στὴν αὐτοκρατορικὴ φιλανθρωπία, ἐπεισόδιο. Ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινούπολης, γιὰ νὰ γλιτώσει τοὺς δύο δημάρχους του ἀπὸ τὴν ὀργὴ τοῦ τύραννου Φωκᾶ (602-610), θύμισε στὸν αὐτοκράτορα τὸ πνεῦμα τῆς φιλανθρωπίας ἀπὸ τὸ ὅποιο ἔπρεπε νὰ διακατέχεται, φωνάζοντας στὸν Ἰππόδρομο: *φιλανθρώπου δεσπότης πολλά τὰ ἔτη*. Ἡ σύγκλητος, ὁ πατριάρχης καὶ ὁ λαὸς ἔλεγχαν καὶ ἀντιδροῦσαν ὅταν ὁ ἐκάστοτε αὐτοκράτορας ἀσκοῦσε τίς ἐξουσίες του μὲ καταχρηστικὸ τρόπο. Ὅταν ἡ βασιλικὴ ἐξουσία ἔπαυε νὰ ὑπηρετεῖ τὸν λαὸ καὶ τὸν Θεὸ τότε ὁ αὐτοκράτορας θεωροῦταν ἔκπτωτος καὶ ὁ λαὸς μαζί μὲ τὴν Ἐκκλησία εἶχαν ἱερὸ χρέος νὰ τὸν ἐκθρονίσουν. Ἔτσι ἐκθρονίστηκαν βίβια περὶπου 65 αὐτοκράτορες μέχρι τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης.